

БОЛОЖЕВКА ОБРАЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

(рецензія на книгу М. Ф. Дмитриченка та ін.
"Вища освіта і болонський процес". —
К., Знання України, 2006 р. — 440 с.)

Віктор Андрущенко
доктор філос. наук,
професор,
академік
АПН України,
ректор
Національного
педагогічного
університету
ім. М.П. Драгоманова

П'ятнадцятирічний історичний поступ держави шляхом незалежного розвитку продемонстрував потужну здатність українського народу щодо новітнього соціального, економічного, політичного та соціокультурного творення, пошуку та впровадження модернових ефективних підходів, відродження й новітнього прочитання історичної національної традиції та залучення міжнародного досвіду. За цей історично короткий час українці не тільки розпрощалися з тоталітарним минулим, старими вождями й ідеологією, що посоромила себе, але й створили власну систему життєдіяльності, собливив спосіб життя, який відповідає найбільш прискіпливим вимогам цивілізаційного поступу. Незважаючи на труднощі й суперечності так званого перехідного періоду, в економіці загалом продуктивно утверджується ринкова система господарювання, в політиці — конституційно-демократичні форми управління, в духовній сфері та культурі — свобода слова і вибору, творчості і громадянської відповідальності.

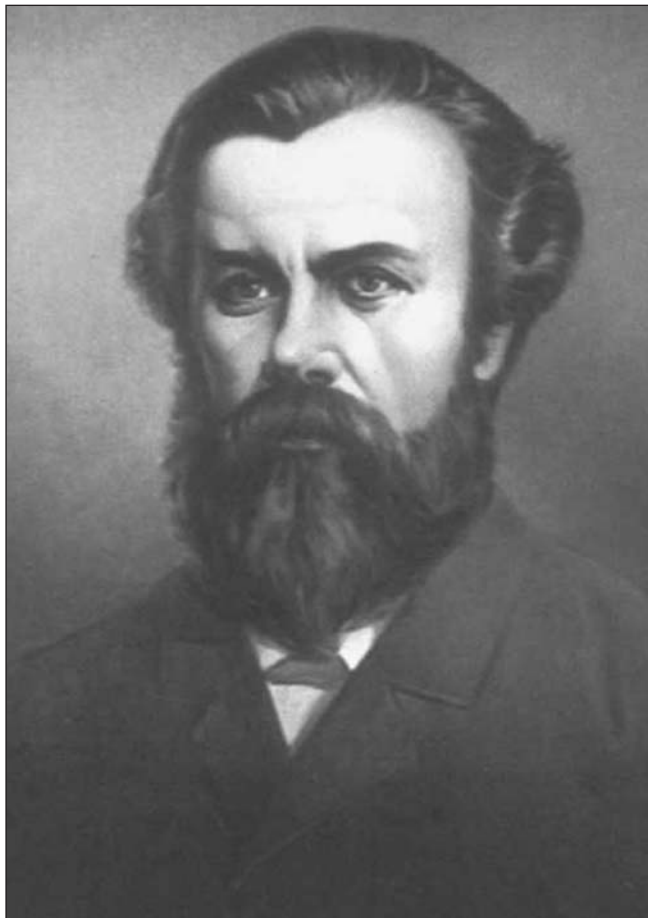
Рядом прогресивних інновацій позначена й така сфера, як освіта. З частки освітньої сис-

теми колишнього СРСР, яка дісталась Україні після його розпаду, вона перетворилася в цілісну національну систему, що пізнається і сприймається світом, плідно співпрацює й успішно конкурує з найбільш відомими системами розвинених країн європейського простору. Підтвердженням цього історичного факту є прийняття України до когорти європейських держав, що підписали Болонську угоду, спрямовану на структурне реформування національних систем вищої освіти й створення у 2010 році єдиного європейського освітньо-наукового простору.

Підписання цієї угоди сприймається в нашому суспільстві далеко неоднозначно. Поряд з позитивними оцінками болонського процесу дехто скептично оцінює його як чергову спробу підпорядкувати освітні системи країн колишньої соціалістичної співдружності більш потужними системами європейських країн-сателітів; інші переконані в тому, що болонський процес є легалізацією "відтоку спеціалістів"; нарешті, існує думка щодо прямої руйнації високоякісної в минулому освіти, яку мала Україна в період існування СРСР.

Зрозуміло, жодна з точок зору не може бути відкинутаю. Суспільство, освітянська громадськість потребує педагогічно-філософського дискурсу, який якщо й не розставив би всі крапки над "і", то у всякому разі прояснив позиції, особливо в контексті сутності й спрямованості болонських домовленостей, їх вимог щодо впровадження єдиних підходів і реформування національних освітніх систем, перспектив розвою єдиного європейського освітнього простору тощо.

Актуальними й першочерговими постали такі питання, як визначення історичних передумов виникнення Болонської декларації; розкриття філософсько-методологічних і теоретичних проблем розвитку освіти в умовах глобалізації; аналіз взаємодії процесів глобалізації та регіоналізації; визначення пріоритетів та основних шляхів модернізації вищої освіти України в контексті болонського процесу; законодавче регулювання в сфері освіти та порівняльний аналіз вітчизняних і міжнародних засад; висвітлення місця та ролі громадськості в управлінні освітою: вітчизняний та зарубіжний (європейський) досвід; визначення ролі європейських університетів у болонському

М.П. Драгоманов (1841—1895)

процесі тощо. Саме як відповідь на цю потребу й можна розглядати фундаментально підготовлений навчальний посібник — дослідження групи фахівців під керівництвом *М. Ф. Дмитриченка*, що є предметом цієї рецензії.

Даний навчальний посібник охоплює широке коло питань, пов'язаних із проблемами євроінтеграції вищої освіти, розкриттям сучасних принципів побудови, характерних тенденцій розвитку та завдань систем вищої освіти в Україні та зарубіжних країнах. Він містить інформацію про передісторію й основні етапи формування єдиного європейського освітянського та наукового простору, визначає його основні чинники та складові. Автори зробили спробу висвітлення історичних традицій запровадження ступеневої освіти в Україні, особливостей входження України до європейського простору вищої школи, головні принципи якого віддзеркалені в документах Болонської угоди. В посібнику подана характеристика змісту та загальних умов використання Європейської кредитно-трансферної акумулюючої системи (ECTS), яку в контексті болонських домовленостей розглядають як основоположний чинник підвищення мобільності студентів і викладачів.

Мета рецензованого видання полягає у формуванні у студентів цілісного уявлення про політичні, соціально-економічні, морально-психологічні передумови й основні етапи створення

єдиного європейського освітянського та наукового простору, про його характерні особливості, цілі, завдання, напрями розвитку, місце та роль у загальноєвропейському об'єднуючому процесі, а також у соціальних і демократичних перетвореннях кожної країни-учасниці. За задумом авторів, освоєння підручника й читання на його основі відповідного навчального курсу забезпечить осмислення студентами витоків болонського процесу, чинників, які його зумовили й активізували; набуття ними глибоких теоретичних знань та усвідомлення основного змісту Болонської угоди як концепції та одного з найважливіших напрямів соціальної діяльності; опанування студентами основних напрямів формування єдиного загальноєвропейського освітянського простору в національних моделях країн-учасниць та Європи загалом; ознайомлення студентів з нормативно-правовою базою, на якій здійснюється вища освіта в європейському просторі; вивчення студентами історичних традицій і закономірностей сучасного етапу освітянської політики в Україні в контексті болонського процесу.

Загалом, як за постановкою проблеми, так і за її змістовною реалізацією, навчальний посібник справляє приємне враження. Автори демонструють глибоке знання предмету дослідження, використання наявної літератури, що узагальнює світовий досвід розвитку освіти, обґрунтованість власної точки зору, фундаментальність висновків і практичних рекомендацій.

Заслужовує на увагу, насамперед, спроба виявлення та інтерпретації загальних тенденцій (закономірностей) розвитку освіти в умовах глобалізації та в інформаційному суспільстві (с. 13—30). Такі тенденції, як продовження обов'язкової освіти після школи, диверсифікації структур вищої освіти, утвердження безперервної освіти, урізноманітнення навчальних закладів, якісних змін до змісту освіти та професійної підготовки викладача, демократизації управління тощо (автори виокремлюють 15 загальних тенденцій) мають місце в сучасному освітньому просторі. Їх аналіз, здійснений авторським колективом, є плідним і корисним. На жаль, менш визначеними в посібнику є детермінуючі чинники цих тенденцій, а також їх субординація.

Болонський процес цілком справедливо розглядається авторами як засіб інтеграції та демократизації вищої освіти країн Європи. Посібник аналізує його історичні витoki, показує черговість входження країн до болонської співдружності, підкреслюючи роль і значення участі в цьому процесі міжнародних освітянських громадських організацій. **Принциповим положенням болонського процесу, підкреслюють автори посібника, є його добровільність, полісуб'єктність, базованість на європейських цінностях, багатоваріативність, гнучкість, відкритість і поступовість.** Тут же автори характеризують болонський процес

як такий, що "нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи" (с.99).

Погоджуючись із вищезазначеними характеристиками болонського процесу, я висловлю сумнів щодо легітимності останньої з них. Мої спостереження, що склалися в результаті особистої участі у ряді європейських самітів міністрів освіти європейських країн (Лісабон, Париж, Греція та ін.), дозволяють висловити впевненість у тому, що жодна з високорозвинених країн Європи нівелювати власні національні системи освіти в контексті Болонської декларації не збирається! Власне, Болонська декларація цього й не вимагає. Вона вимагає іншого: прозорості й відмінності систем освіти, їх модернізації в контексті відповідності одна одній з метою забезпечення академічної мобільності та досягнення більш високої якості на основі поєднання зусиль освіти і науки, плідної університетської співпраці.

Вступаючи у європейський простір освіти, Україна має зберегти власні національні надбання і аж ніяк не відмовлятися від них. Ці надбання я називаю **"педагогічною матрицею"** української освіти. Саме вони вирізняють її серед інших національних систем, створюють можливість плідної співпраці і взаємозбагачення. "Матричні" характеристики української освіти закладені педагогічними творами *К. Ушинського і М. Драгоманова, С. Русової і Г. Ващенка, А. Макаренка і В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі і В. Захаренка, М. Стельмаховича* і інших видатних українських педагогів, які послідовно, крок за кроком обстоювали їх своєю теоретичною і практичною педагогічною діяльністю.

З їхньої точки зору, "педагогічна матриця" української освіти містить, насамперед, фундаментальні загальнолюдські цінності — працелюбство, повагу до землі, матері й родини, знання і пізнання — одвічно притаманні українському народу. Вона розгортається через змістовне наповнення ідеями "філософії серця" Сковороди і Юркевича, "народознавства і українознавства" Драгоманова і Ващенка, "державницького патріотизму" Грушевського, "народної педагогіки" і "національного виховання" Ушинського та Русової, "шкільного самоврядування" Макаренка, "людинолюбства і сердечності у ставленні до дитини" Сухомлинського.

Педагогічні погляди цих і багатьох інших видатних українських педагогів залишаються цілком реалістичними й перспективними для новітнього українського, європейського і світового простору саме тому, що вони ґрунтуються на високій науці, культурному досвіді поколінь, народній педагогіці, культурно-історичній традиції, що як Неопалима купина постійно відроджуються й сяють все більш яскравими барвами на кожному новому повороті історії.

Я думаю, що **найбільш узагальнено та об'ємно**

"педагогічну матрицю" української освіти в наш час представив *В. Сухомлинський*. Його знамените кредо **"серце віддаю дітям"** є розгорнутим педагогічно-світоглядним продовженням української "філософії серця" Сковороди та Юркевича, реалізацією цієї ідеї в царині педагогічної теорії і практики попри тоталітарні установки та норми організації шкільної справи радянської доби. **"Виховання серця, — писав В.Сухомлинський, — це цілий світ турбот і тривоги, про які ми, дорослі, ніколи не повинні забувати. Я бачу своє найголовніше виховне завдання в тому, щоб у дитячій душі стверджувалися співчуття, жалість, доброта до всього прекрасного, що є в світі, і насамперед до людини"** (В. Сухомлинський. Батьківська педагогіка. — К., 1978. — с.114). Освітня система у В. Сухомлинського постала насамперед як виховна, природо- і людинознавча, людиноформуюча. Розгортаючись на міцному фундаменті наукового знання, вона виховує людину і громадянина, зміцнює родину, об'єднує народ, утверджує віру, надію і любов як найбільш фундаментальні загальнолюдські цінності. Власне в цьому й виявляється національний характер української освіти.

Німецька чи англійська системи освіти "серце"

С. Ф Русова (1856—1940)

дітям віддати не в змозі. Не така в них філософія. Німець (від М. Лютера, Ф. Меланхтона, І. Канта, Г. Гегеля і до Ф. Дістервега і Ф. Фребеля) скоріше буде говорити про необхідність виховання розуму чи кореляції виховання з державною владою (Ф. Шлейермахер). Педагоги з Великої Британії

В.А. Сухомлинський (1918—1970)

(від Ф. Бекона, Г. Спенсера, Дж. Ланкастера до Дж. Локка і М. Монтессорі) більше розмірковують про формування практичних (утилітарних) навичок або "виховання джентльмена", становлення малюків за допомогою старших учнів (белл-ланкастерська система) або про практично-раціоналістичний підхід до освіти тощо. Американська педагогічна традиція орієнтує дитину на практично-прагматичне ставлення до життя; вона є педагогікою "успіху", якого дитина має добитись, що б там не сталося.

Українці ж говорять про освіту і виховання як про справу "серця" — становлення високої духовності, порядності, людяності, а вслід за цим — всіх інших якостей особистості (насамперед, базових — розум, почуття і воля), необхідних для самостійного життя і діяльності. Філософія серця, духовного життя, любові (згадаймо знамениту, але мало відому роботу П. Юркевича "Серце і його значення в духовному житті людини за вченням Слова Божого") відображає той унікально "український дух", який лежить в основі національної культури, освіти і виховання.

Я недавно ще раз перечитав педагогічні твори В. Сухомлинського й мимоволі прийшов до думки, що звільнення його творчості від надмірної ідеологізації — своєрідної оболонки, обов'язкової для гуманітарної творчості радянської епохи, —

відроджує й утверджує цього великого педагога, реалістичного мислителя, теоретичні конструкції й узагальнений педагогічний досвід якого найбільш співзвучні нашому часу й перспективам розвитку педагогічної освіти у XXI столітті. Вони продовжуються й поглиблюються в педагогічних системах І. Ткаченка, О. Захаренка, М. Гузика; отримують нові повороти (наприклад, концепція особистісного підходу) в теоретичних працях І. Беґа, братів Володимира та Віталія Бондарів, С. Гончаренка, М. Згуровського, І. Зязюна, В. Кременя, С. Максименка, О. Савченко, О. Сухомлинської; набувають форми державних документів стратегічного значення, зокрема в таких, як "Освіта. Україна XXI століття" (1996) та "Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті" (2002).

Болонський процес не ставить за мету нівелювати чи поглинати національні системи освіти. Приєднуючись до Болонської угоди, українська освіта як і системи освіти інших країн, мають залишитися тотожними самі собі. Одночасно вони мають вийти на спільні пріоритети, зрозуміти і визнати одна одну за співрозмірні.

Стратегічною метою болонського процесу є підвищення якості освіти, надійності й конкурентноздатності фахівців насамперед у європейському економічному, політичному й соціокультурному просторі. Європа хоче бути впевненою в тому, що не залежно від країни (й особливостей національної системи освіти та професійної підготовки кадрів), в якій той чи інший фахівець здобув освіту і професію, йому можна довіряти, бо він має високий рівень освіти і культури, підготовлений (вихований) за нормами, прийнятими за стандарти європейського ґатунку. Формування взаємної довіри і алгоритмів її досягнення розпочалося від часу Лісабонської конвенції (1997 р.) про визнання кваліфікацій стосовно вищої освіти у європейському регіоні.

Якість освіти має багато складників. І першим серед них є фундаментальна наука. Головною вимогою Болонської угоди є "онаучнення" сучасного освітнього простору, зміцнення взаємозв'язку науки і освіти. Принагідно зазначу, що цій темі автори навчального посібника мали б приділити більше уваги саме тому, що вона має принципове значення для України. Суть проблеми — в необхідності повернення науки до університетів, вилученої з них історично помилковим рішенням заступника Народного комісара освіти Я. Ряппо у 1920 р. Саме у 1920 році Київський, Харківський, Одеський та ін. класичні університети (як останні "анклави духу царизму") були закриті. Всесвітньо відомі наукові школи, що розгорталися в університетах, "передали" новоствореній Академії наук. З одного боку, така акція підштовхнула науку до розвитку; з другого — відірвала її від університетів, навчального про-

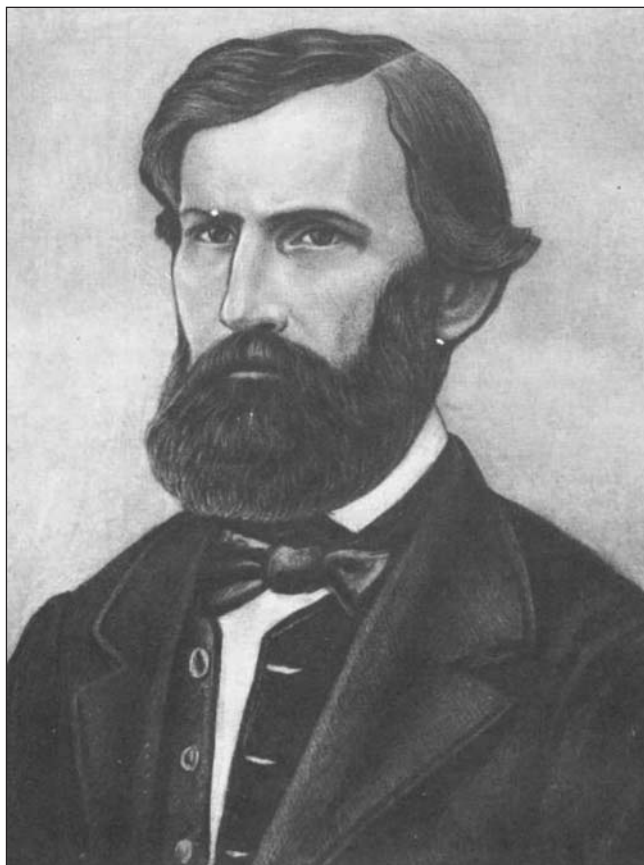
цесу, молодого пошукового розуму студентства. Відродження університетів у 1932—33 рр. так звану "велику науку" до них не повернуло. Академічна наука нарощувала оберти на власній основі.

Забезпечуючи здебільшого потреби військово-промислового комплексу, вона мала значно вищі обсяги фінансування й матеріальної підтримки з боку держави. Від університетів академічна наука брала талановитих одинаків, яких "доучувала" через власну аспірантуру. Практично весь радянський період університетська (вузівська) наука мала меншвартісний характер. Європейський стиль взаємозв'язку науки і освіти є іншим: велика наука здебільшого концентрується в університетах. Така норма має серйозні переваги насамперед у тім, що талановита молодь отримує можливість навчатися під керівництвом маститих вчених, які, у свою чергу, мають безпосередній доступ до оригінальних поворотів молодіжного наукового мислення, інтенсивного творчого пошуку амбітної молоді. Більш раціонально при цьому використовуються як інтелектуальні потужності, так і державні кошти. Отже, повернення великої науки в університети має глибокий сенс. Важливо лише, щоб означений процес здійснювався не шляхом руйнації академічних наукових шкіл, а через співпрацю з ними, виконання спільних проектів і програм, створення спільних науково-дослідницьких центрів тощо.

На мою думку, цілком прийнятною для української освіти є європейська норма (до речі, і вимога болонського процесу теж) щодо ступеневої підготовки кадрів за схемою "бакалавр", "магістр". Існуючі в українському освітньому просторі ступені можуть здійснити в цю схему безболісну інтеграцію. Важливо лише узгодити чинне законодавство з вимогами Болонських декларацій, надати роз'яснення роботодавцям, наповнити запропоновані ступені відповідним змістом. Рецензоване видання детально аналізує історію ступеневої системи вищої освіти в Україні, починаючи з Острозької та Києво-Могилянської академій, продовжуючи в період існування СРСР та в незалежній Україні (с.167—214). Висновки та практичні рекомендації авторів стосовно ступеневої освіти, етапів та перспектив її впровадження у контексті болонських домовленостей заслуговують на увагу і підтримку.

Я погоджуюсь з авторами навчального посібника в тому, що актуальними для нас вимогами Болонських декларацій є розширення академічної мобільності викладачів і студентів, впровадження кредитно-модульної системи, забезпечення освіти протягом життя, здійснення моніторингу якості освіти, поглиблення демократичності організації та управління навчальними закладами.

Приймаючи ці та інші інновації, вступаючи в болонський процес, українська освіта, поза всяк сумнів, буде все більш помітною і конкурентно-

К.Д. Ушинський (1824—1871)

здатною у європейському просторі. Зміцнюють її міжнародні зв'язки. Зросте популярність українського вченого і педагога. Українська освіта стане привабливою й більш цікавою для іноземного споживача та інвестора. **Справедливим є й інше: трансформуючись в контексті вимог болонського процесу, українська освіта має зберегти свою ідентичність, залишитись саме українською — сердечною, духовною і душевною, людською і людяною, народною і родинною, патріотичною і моральною у всіх загальнолюдських вимірах.**

Не більше й не менше! Приймаючи її у її власних характеристиках, Європа отримує велетенські переваги насамперед у контексті утвердження дійсно людських відносин, миролюбства і працелюбства, толерантності і співробітництва, шанування батьків (родини) і народу, відродження дійсно морального ставлення до життя, про яке сучасна прагматична Європа може лише мріяти.

Посібник рекомендовано для підготовки магістрів та аспірантів, перепідготовки викладачів вищих навчальних закладів. Ним можна скористатися для підготовки науково-методичних семінарів і конференцій у вищих навчальних закладах, а також серед педагогічної громадськості. Книга зацікавить широке коло читачів інформацією про проблем євроінтеграції вищої освіти та адаптації вищої освіти України до Болонських декларацій.